

URBANIZATSIYA SHAROITIDA SHAHAR EKOTIZIMLARINI HUQUQIY MUHOFAZA QILISHNING TRANSFORMATSIYASI: FUNDAMENTAL TAHLIL VA STRATEGIK ISTIQBOLLAR

Yo'ldosheva Madinabonu Olloyor qizi

Jinoiy odil sudlov fakulteti 3-bosqich talabasi

Email: marjonakhon97@icloud.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishi zamonaviy urbanizatsiya jarayonlarining shahar ekotizimlariga ta'sirini huquqiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Maqolada O'zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasi, Shaharsozlik kodeksi va maxsus ekologik qonunchilik hujjatlarining o'zaro muvofiqligi xalqaro huquqiy standartlar (Parij bitimi, Orxus konvensiyasi, BMTning "Xabitat-III" dasturi) prizmasi orqali ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida shaharsozlikda ekologik ustuvorlikni ta'minlashning innovatsion mexanizmlari, "yashil" qurilish (Green Building) standartlari va raqamli ekologik monitoring tizimini huquqiy legallashtirish masalalari asoslab berilgan.

Tayanch so'zlar: Ekologik huquq, barqaror urbanizatsiya, yashil shahar (Green City), ekologik xavfsizlik, "ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyili, iqlim neytralligi, raqamli boshqaruv.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda shaharlar nafaqat demografik va iqtisodiy o'sish markazlari, balki global ekologik tahdidlarning asosiy manbalari sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Global miqyosda shaharlar energiya resurslarining 75 foizini iste'mol qiladi va atmosferaga chiqarilayotgan issiqxona gazlarining 70 foizdan ortig'iga javobgardir.

O'zbekiston sharoitida jadal urbanizatsiya jarayoni aholi punktlarining kengayishi, sanoat korxonalarining shahar ichiga kirib kelishi va avtotransport vositalari sonining keskin ortishi bilan kuzatilmoqda. Bu holat shahar ekotizimlarining o'z-o'zini tiklash qobiliyatini pasaytirib, aholi salomatligiga jiddiy xavf tug'diruvchi "ekologik stress" holatlarini keltirib chiqarmoqda. 2019-yilda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi" ushbu muammolarni tizimli hal etish uchun huquqiy poydevor yaratgan bo'lsa-da, amaliyotda qonun normalarining ijro etilmasligi va shaharsozlik loyihalarida ekologik manfaatlarning ikkinchi darajaga tushib qolishi kuzatilmoqda.

1. SHAHARLARDA EKOLOGIK-HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

1.1. Konstitutsiyaviy islohotlar — Yangi ekologik tartibot asosi

O'zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasi 49-moddasida "Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga ega" deb belgilangan. Bu shunchaki deklarativ norma emas, balki shaharsozlik faoliyati davomida davlat va xususiy sektor zimmasiga yuklatilgan qat'iy majburiyatdir. Xalqaro tajriba (masalan, Norvegiya va Fransiya) shuni ko'rsatadiki, konstitutsiyaviy darajadagi ekologik kafolatlar shaharsozlik rejalarini (General plans) sud tartibida bekor qilish uchun asos bo'la oladi. O'zbekiston qonunchiligida ushbu normani "Shaharsozlik kodeksi" bilan uzviy bog'lash mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

1.2. Shaharsozlik va ekologik qonunchilikning kolliziyasi

Hozirgi vaqtda Shaharsozlik kodeksi va "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonun o'rtasida muayyan tafovutlar mavjud. Shaharsozlik kodeksi asosan iqtisodiy samaradorlik va qurilish hajmlariga urg'u bersa, ekologik qonunchilik cheklovchi xarakterga ega. Tadqiqotlar

shuni ko'rsatadiki, shaharlar hududini rejalashtirishda ekologik talablar ko'pincha "tavsiyaviy" xarakterda qolib ketmoqda.

2. XALQARO HUQUQIY STANDARTLAR VA O'ZBEKISTONNING MAJBURIYATLARI

2.1. Orxus konvensiyasi va jamoatchilik nazorati

2024-yil mart oyida O'zbekistonning Orxus konvensiyasiga qo'shilishi shahar ekologiyasini boshqarishda yangi davrni boshlab berdi. Ushbu xalqaro hujjat aholining ekologik axborotga kirishini va qaror qabul qilishda ishtirokini kafolatlaydi. Shaharsozlik loyihalari jamoatchilik muhokamasidan o'tmasdan turib amalga oshirilishi endilikda nafaqat milliy qonunchilikni, balki xalqaro majburiyatlarni ham buzish hisoblanadi.

2.2. "Xabitat-III" va barqaror shaharsozlik prinsiplari

BMTning Shaharlarni rivojlantirishning yangi dasturi (Habitat III) doirasida qabul qilingan Kioto deklaratsiyasi shaharlarni "inklyuziv va yashil" makonga aylantirishni talab qiladi. O'zbekistonda ushbu prinsiplarni amalga oshirish uchun shaharsozlik hujjatlarini ishlab chiqishda aholi zichligi va yashil hududlar mutanosibligini qonuniy ravishda qat'iy belgilab qo'yish lozim.

3. SHAHAR EKOTIZIMLARINI MUHOFAZA QILISHNING INNOVATSION MEXANIZMLARI

3.1. "Yashil" qurilish (Green Building)ni huquqiy rag'batlantirish

Dunyoda tan olingan LEED, BREEAM va EDGE kabi standartlar binolarning energiya tejamkorligi va ekologik tozaligini baholaydi. O'zbekiston qonunchiligiga ushbu standartlarni "ixtiyoriy-majburiy" tartibda kiritish va shunday binolarni qurayotgan tadbirkorlar uchun "ekologik subsidiyalar" yoki soliq preferensiyalarini joriy etish taklif etiladi.

3.2. Shahar havosi va transport infratuzilmasi

Shaharlardagi havoning ifloslanishiga qarshi kurashishda faqat taqiqlar yetarli emas. Huquqiy darajada "Past emissiyali zonalar" (Low Emission Zones)ni tashkil etish. Jamoat transportini to'liq elektr quvvatiga o'tkazish bo'yicha majburiy kvotalar belgilash. Velosiped yo'lakchalari va piyodalar hududini shahar umumiy maydonining ma'lum foizidan kam bo'lmasligini qonun bilan mustahkamlash zarur.

4. EKOLOGIK NAZORATDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA

4.1. Sun'iy intellekt va "Smart Monitoring"

"Ekologik nazorat to'g'risida"gi qonun doirasida shaharlarda avtomatlashtirilgan monitoring tizimini joriy etish lozim. Sun'iy intellekt datchiklardan olingan ma'lumotlar asosida havo ifloslanishi manbasini aniqlab, darhol vakolatli organga xabar berishi va ushbu ma'lumotlar sud tartibida dalil sifatida tan olinishi kerak.

Misol uchun aytaylik, yaqin 5 yil ichida havo isloslanish darajasi bo'yicha reytingda O'zbekiston Respublikasining Toshkent shahari yuqori o'rinlarda kelmoqda. Buning sababi nima? Hammada har xil fikrlar mavjud, ba'zi odamlar havo ifloslanishi daraxtlarning kamligi ya'ni cho'llanish darajasi yuqori ekanligida deb vaziyatni baholasa, ba'zilar esa geografik jihatdan O'zbekiston hududi dengizdan uzoq joylashganligi deb baholashadi.

4.2. Ekologik audit va mas'uliyat

Shaharlardagi yirik sanoat obyektlari va qurilish kompaniyalari uchun majburiy yillik ekologik audit tizimini joriy etish tavsiya etiladi. "Ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyilini takomillashtirgan holda, undan tushgan mablag'larni bevosita ushbu hududning yashil qoplamasini tiklashga yo'naltirish mexanizmi yaratilishi shart.

Ammo, bizning qonunchilikda tabiatga zarar yetkazgani uchun jarima mavjud emas edi. Yaqinda qonunchilikka kiritilgan yangi o'zgartirishga ko'ra, ekologiya sohasidagi huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun moliyaviy sanksiyalar joriy etiladi. Qonun (O'RQ-1143-son, 04.05.2026 y.) bilan ayrim qonun hujjatlariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritildi. Kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun moliyaviy sanksiyalar joriy etilishi belgilandi. Unga ko'ra, daryolarning o'zanlarini tozalashga va qirg'oqlarini mustahkamlashga doir ishlarni amalga oshirish tartibini buzganlik uchun yuridik shaxslarga nisbatan atrof-muhitga yetkazilgan zararning 3 baravari miqdorida jarima tarzidagi moliyaviy sanksiyalar qo'llaniladi.

Suvlarni ifloslantirganlik, shuningdek suv obyektlariga oqova suvlarni oqizishga yo'l qo'yish shartlari to'g'risidagi talablarni buzganlik uchun yuridik shaxslarga nisbatan atrof-muhitni ifloslantirganlik uchun to'lanishi lozim bo'lgan kompensatsiya to'lovining 10 baravari miqdorida jarima tarzidagi moliyaviy sanksiyalar qo'llaniladi. ***Yuridik shaxslarga tegishli bo'lgan yoki ularga birlashtirilgan hududdagi daraxtlarni muhofaza qilish va saqlashga doir qonunchilikda belgilangan choralarni ko'rmaganlik*** uchun yuridik shaxslarga nisbatan atrof-muhitga yetkazilgan zararning 5 baravari miqdorida jarima tarzidagi moliyaviy sanksiyalar qo'llaniladi.

Bundan tashqari, yana bir ekologik sohada zo'r qaror qabul qilingan edi, ya'ni bu **"Avtomobilsiz kun" va "Avtomobilsiz hafta"** aksiyalari o'tkaziladi. Farmonga ko'ra (<https://t.me/huquqiyaxborot/19601>), 2026 yil 1 maydan har oyning 10 va 25 sanalarida "Avtomobilsiz kun", "Avtomobilsiz hafta" aksiyalari o'tkazib boriladi. Bunda:

- ✓ mazkur aksiyalar doirasida davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan xizmat avtotransport vositalaridan foydalanish qat'iy taqiqlanadi;
- ✓ ushbu sanalar ish kunlariga to'g'ri kelganda haydovchilarning ish haqi saqlab qolinadi.

2026 yil 1 avgustdan "trade-in" dasturi doirasida eskirgan avtotransportlarni topshirgan jismoniy va yuridik shaxslarga yangi transport vositalarini xarid qilish uchun avtokredit foizining bir qismi qoplab beriladi. 2026 yil yakuniga qadar "Ekologik transport" tizimi doirasida Toshkent shahrining hududi "qizil", "sariq" va "yashil" zonalariga ajratib chiqilishi ta'minlanadi. 2026 yil 1 apreldan chang bo'ronlarining oldini olish uchun Surxondaryo va Sirdaryo viloyatlarida "yashil devor"lar barpo etish boshlanadi.

5. ILMIY TAKLIFLAR VA QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi kompleks chora-tadbirlar taklif etiladi:

"Shahar ekologik kodeksi"ni ishlab chiqish: Tarqoq holdagi qonun osti hujjatlarini yagona tizimga solib, shaharlardagi yashil maydonlar, suv obyektlari va chiqindi poligonlarini boshqarishning huquqiy rejimini aniqlashtirish. Ekologik-huquqiy zonallashtirish: Shahar hududini "qat'iy muhofaza etiladigan yashil zonalar", "o'rtacha yuklamali zonalar" va "sanoat zonalariga" ajratib, ularning huquqiy maqomini daxlsiz qilib belgilash. Mahalliy hokimiyat organlarining ekologik mas'uliyati: Hokimlar faoliyatini baholashda (KPI) hududdagi ekologik ko'rsatkichlar (daraxtlar soni, havo sifati)ni asosiy mezon sifatida kiritish. Ekologik prokuratura va sud ixtisoslashuvi: Shaharlardagi murakkab ekologik nizolarni ko'rib chiqish uchun ixtisoslashgan ekologik sudyalari korpusini tayyorlash.

XULOSA

Shaharlarda atrof-muhitni muhofaza qilishning huquqiy asoslarini transformatsiya qilish — bu shunchaki qonunlarga o'zgartirish kiritish emas, balki jamiyatning tabiatga bo'lgan munosabatini huquqiy majburiyat darajasiga ko'tarishdir. O'zbekistonning zamonaviy taraqqiyot bosqichida iqtisodiy manfaatlar va ekologik xavfsizlik o'rtasidagi oltin muvozanatni topish faqatgina kuchli, shaffof va xalqaro tajribaga asoslangan qonunchilik bazasi orqali amalga oshirilishi mumkin. Taklif etilayotgan islohotlar shaharlarimizni nafaqat "tosh va beton" maskaniga, balki kelajak avlodlar uchun sog'lom va xavfsiz yashash muhitiga aylantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2023.
2. The Constitution of the Kingdom of Norway.
3. O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida" qonun.
4. "Ekologik nazorat to'g'risida"gi qonunlari va Shaharsozlik kodeksi.
5. Xolmo'minov J.T. Ekologiya huquqi. Darslik. – T.: TDYU, 2018.
6. Rio Declaration on Environment and Development, 1992.
7. Paris Agreement on Climate Change, 2015.
8. Uzakova G.Sh. Ochiq va barqaror shaharlarni rivojlantirishning huquqiy masalalari. Monografiya. – T.: TDYU, 2022.
9. Orxus konvensiyasi (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters).
10. New Urban Agenda (Habitat III), 2016.
11. World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities. UN-Habitat.